

УДК 338.48(477)

Н. В. Бошота

кандидат економічних наук, старший викладач кафедри
фінансів Мукачівського державного університету,
м. Мукачево

ПЕРСПЕКТИВИ КЛАСТЕРНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню питань удосконалення організації туристичної діяльності на базі регіону. Обґрунтовано переваги для розвитку туристичної сфери від створення кластерної моделі. Доводиться необхідність застосування моделі стратегічного управління розвитком туризму у рамках кластерного підходу.

Ключові слова: туризм, туристична галузь, стратегічне управління, кластерний підхід, туристичний кластер.

Boshota N. PERSPECTIVES OF CLUSTER MODEL DEVELOPMENT OF ENTERPRISES OF TOURISM IN UKRAINE

The article is devoted to research on improving the organization of tourism activity on the basis of the region. The advantages for the development of the tourist sphere from the creation of a cluster model are substantiated. There is a need to use the model of strategic management of tourism development within the framework of the cluster approach.

Keywords: tourism, tourism industry, strategic management, cluster approach, tourist cluster.

Інтеграційні процеси, що відбуваються в економіці на світовому рівні, призводять до зростання конкурентної боротьби в туристичній галузі та як наслідок до активізації пошуку альтернативних шляхів стимулювання туристичних потоків. Одним з інноваційних шляхів отримання конкурентних переваг є модель кластеризації, що може забезпечити розвиток горизонтальної інтеграції з формуванням мережових структур. Це дасть змогу поліпшити умови для впровадження різних організаційних форм господарювання та їх кооперації, забезпечуючи сталий розвиток на принципах економічної самодостатності.

Україна, відповідно до взятих перед Європейським Союзом зобов'язань, зобов'язана досягти та підтримувати належний рівень конкурентоспроможності й інноваційності національної економіки. Тому актуальним є наукове обґрунтування і практичне застосування кластерної моделі, яка передбачає кооперацію споріднених галузей та інституцій, що дозволить досягнути синергійного ефекту у розвитку туризму в Україні.

Питанню формування кластерів присвячено багато наукових праць, як у світі так і в Україні (А. Брувер [1], М. Портер [2], А. Шаститко [3]). На нашу думку, слід відмітити важливий внесок в теоретико-методологічну побудову кластерних моделей таких українських науковців, як М. Войнаренко [4] та С. Соколенко [5]. Саме в роботах С. Соколенко, в яких узагальнено досвід використання кластерних моделей в розвинених ринкових економіках, запропоновано шляхи кластеризації в різних регіонах країни та різних галузях вітчизняної економіки. Високу наукову цінність представляють роботи М. Войнаренко, в яких вчений аналізує особливості використання кластерних технологій в Україні.

Питанням дослідження механізму доцільності формування, регулювання та розвитку кластерних утворень для розвитку туристичної сфери присвячено роботи таких вчених, як К. Андрющенко [6], О. Білик [7], В. Гоблик [8], О. Давидова [9], О. Комліченко та Н. Ротань [10] та ін. Поряд з цим проблеми, пов'язані з розробкою та реалізацією кластерного підходу стосовно

інтеграційних перетворень туристичної індустрії з метою забезпечення сталого розвитку регіону, є недостатньо вивченими. Відсутня єдина методика визначення потенційних кластерів, система критеріїв та показників розвитку туристичних кластерів, які б дозволили приймати управлінські рішення щодо їх створення, підвищення ефективності їх функціонування та удосконалити моделі стратегічного управління регіональним розвитком туризму.

На основі викладеного можна сформулювати мету дослідження, що полягає в обґрунтуванні перспективності застосування кластерної моделі стратегічного управління регіональним розвитком в умовах глобалізації для підвищення ефективності діяльності, рівня конкурентоспроможності туристичної галузі.

Найбільш досконалою формою територіальної організації рекреаційного господарства вважалися рекреаційні центри та вузли. Однак, у відповідь на потреби сучасного туристичного ринку, в процесі еволюції об'єднань суб'єктів господарювання виникли та зараз активно використовуються в туристичній діяльності нові форми об'єднань – кластери, які являють собою територіально-галузеві об'єднання, внесок яких у підвищення ефективності організації туристичної діяльності не підлягає сумніву.

На сьогодні існуюча організація рекреаційного господарства України незадовільна та не конкурентоспроможна на світовому ринку туристичних послуг. Матеріально-технічна база переважно застаріла (70% потребують реконструкції та відновлення), рівень сервісу не відповідає міжнародним стандартам, відсутня індустрія розваг. Орієнтація на лікувально-реабілітаційну діяльність, яка залишилася у спадщину від Радянського Союзу, сформувала інфраструктуру лікувальних закладів переважно фізіотерапевтичного спрямування, що недоцільно у сучасних курортних зонах та не сприяє розвитку сфери відпочинку і розваг.

З метою перетворення України на туристичну державу світового рівня, необхідно забезпечити ефективну координацію діяльності підприємств та

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ПЕРІОДУ УКРАЇНИ

організацій різних областей економіки, від яких залежить якісне надання туристичних послуг: транспорт, торгівля, зв'язок, виробництво сувенірів, індустрія розваг, видавничко-рекламна діяльність та ін. Для вирішення виділених проблем необхідні заходи з реформування туристичної індустрії з використанням нових сучасних форм об'єднань підприємств. Кластерний підхід при цьому є сучасним дієвим інструментом для стимулювання регіонального розвитку: зростання зайнятості населення та заробітної плати, збільшення відрахувань до бюджетів різних рівнів, підвищення стійкості та конкурентоспроможності регіональної промисловості та сфери послуг.

Кластерний підхід покликаний забезпечити ефективну взаємодію науки, освіти, виробництва, сервісу, бізнесу та соціокультурної сфери. Він передбачає неформальне добровільне об'єднання підприємств і організацій, що функціонують на певній території, основним завданням якого є оптимальне використання наявного економічного потенціалу регіону та галузі. Зазначимо, що кластерна форма розвитку туризму на основі мережі стійких зв'язків між всіма учасниками ринку туристичних послуг приводить до створення особливої форми сукупного інноваційного продукту, що концентрує різноманітні наукові, технологічні та управлінські винаходи, трансформуючи їх в інновації, комерціалізація яких забезпечує досягнення конкурентних переваг [10].

Однією з особливостей туристичної діяльності, що

відрізняє її від інших сфер господарювання є наявність та важливість туристичних ресурсів, під якими розуміють сукупність природних та штучно створених людиною об'єктів, придатних для створення туристичного продукту. Туристичні ресурси умовно можна поділити на три групи: природні; історико-культурні; інфраструктурні. Динамічний розвиток туристичної сфери вимагає наявності та відповідного рівня розвитку всіх вищенаведених груп.

Однак, навіть при високому рівні привабливості природних ресурсів регіону без наявності комунікацій, засобів зв'язку, комунальної інфраструктури, просвітницьких закладів, пам'яток культури, мистецтва тощо неможливий ефективний розвиток туристичної діяльності на цій території. Як правило, туристичні ресурси визначають формування туристичної діяльності в тому чи іншому регіоні.

В цілому туризм – це галузь, що у світі стабільно зростає та рік у рік збільшується не менше, ніж на 3%. Звичайно політична та фінансово-економічна нестабільність, що пов'язана з анексією Автономної Республіки Крим та подіями на Сході країни, негативно вплинули на в'їзний туристичний потік, структуру туризму та туристичні можливості України як на внутрішньому, так і зовнішньому туристичному ринку. Кількість «офіційних» іноземних туристів, які відвідали Україну в 2015 році, впала на 12% в порівнянні з 2014 роком, і більше, ніж в 15 разів – у порівнянні з докризовим, 2013 роком (табл. 1) [11].

Таблиця 1

Туристичні потоки, осіб [11]

Рік	Кількість громадян України, які виїжджали за кордон – усього ²	Кількість іноземних громадян, які відвідали Україну – усього ²	Кількість туристів, обслужених суб'єктами туристичної діяльності України – усього ³	У тому числі		
				іноземні туристи	туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	внутрішні туристи
1	2	3	4	5	6	7
2000	13422320	6430940	2013998	377871	285353	1350774
2001	14849033	9174166	2175090	416186	271281	1487623
2002	14729444	10516665	2265317	417729	302632	1544956
2003	14794932	12513883	2856983	590641	344 332	1922010
2004	15487571	15629213	1890370	436311	441798	1012261
2005	16453704	17630760	1825649	326389	566942	932318
2006	16875256	18935775	2206498	299125	868228	1039145
2007	17334653	23122157	2863820	372455	336049	2155316
2008	15498567	25449078	3041655	372752	1282023	1386880
2009	15333949	20798342	2290097	282287	913640	1094170
2010	17180034	21203327	2280757	335835	1295623	649299
2011	19773143	21415296	2199977	234271	1250068	715638
2012	21432836	23012823	3000696	270064	1956662	773970
2013	23761287	24671227	3454316	232311	2519390	702615
2014 ¹	22437671	12711507	2425089	17070	2085273	322746
2015 ¹	23141646	12428286	2019576	15159	1647390	357027
2016 ¹	24668233	13333096	2549606	35071	2060974	453561

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

² Включно з одноденними відвідувачами (за даними Адміністрації Держприкордонслужби України)

³ 2000-2010 за даними Міністерства інфраструктури України, починаючи з 2011 року за даними Держстату України

В умовах світового розвитку все частіше постає питання регіональних угруповань. Частіше такі угруповання (кластери) створюються між сусідніми регіонами, які спеціалізуються на випуску однорідної продукції. До числа регіонів, які зуміли домогтися певних успіхів у формуванні кластерних об'єднань відносять Івано-Франківську, Запорізьку, Львівську, Рівненську, Полтавську, Сумську, Тернопільську, Харківську, Херсонську, Черкаську, Одеську та Миколаївську області. До числа потенційних туристичних кластерів відносять: Туристично-рекреаційний кластер Одеської області, Морський кластер та Кластер зеленого сільського туризму Придунав'я (м. Ізмаїл). На думку більшості дослідників, однією з найперспективніших територій для формування туристичного кластеру є також Карпатський регіон України, до якого належать Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська та Чернівецька області.

Зауважимо, що при умові співпадіння інтересів учасників кластеру, практичне втілення та просування кластерної моделі надання туристичних послуг потребує глибокого відпрацювання

відповідних мотиваційних механізмів з боку її учасників. Адже формування такого роду кластерів у зазначених регіонах стримується насамперед неготовністю вкладання інвестицій потенційних учасників, на що впливає недосконале законодавство, низький рівень освіти та кваліфікації трудових ресурсів, застарілі технології.

Аналізуючи механізми конкурентоспроможності в кластерах, звернемо увагу на її залежність від структури

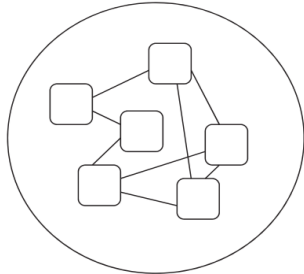

Рис. 1. Структурна схема мережевого кластеру

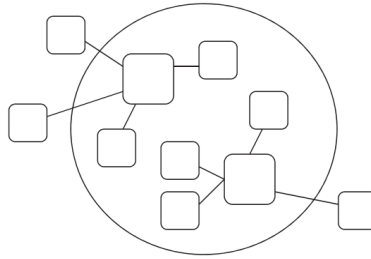

Рис. 2. Структурна схема кластеру «центр і спиці»

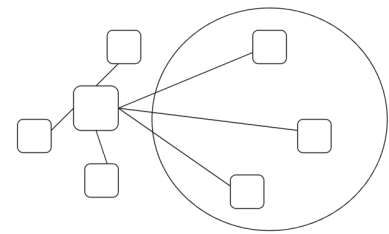

Рис. 3. Структурна схема сателітного кластеру

конкретного кластеру. О. Чегринєць виділяє чотири основні структурні схеми кластерів, кожна з яких має різний вплив на конкурентоспроможність підприємств загалом й в туристичній галузі зокрема: мережева, «центр і спиці», сателітна та інституційна [12].

Мережевий кластер (рис. 1) складається з мереж невеликих компаній туристичної галузі, здатних швидко пристосуватися до змін. Компаніям у кластері доступні переваги, що поза його межами компанії не мають (культура гнучкості, довіра, доступна місцева інфраструктура тощо).

Кластер «центр і спиці» (рис. 2) формується великими компаніями, навколо яких розташовані менші. На відміну від попередньої моделі, в цій домінують великі компанії у міжфірмових взаємозв'язках. Саме тому успіх кластеру залежить, перш за все, від становища домінуючої компанії.

Альтернативним варіантом попередньої моделі є сателітний кластер (рис. 3). Домінантний офіс знаходиться в центрі, а інші кластери розташовані навколо нього (як спиці сателіту). Особливістю є те, що більшість зв'язків спрямовані на зовнішні ланцюги.

Інституційний кластер (рис. 4) формується суспільними або некомерційними установами. Особливістю цієї моделі є те, що домінування великої установи спричиняє залежність менших кластерів від джерела підтримки.

Як ми бачимо з рис. 1-4 для всіх моделей кластеру, крім мережевого, характерним є наявність керівної компанії, що займається питаннями координації, моніторингу, аналізу, прогнозування, стратегічного менеджменту, інвестування та ін. Однак надмірне втручання такого керівного центру, на нашу думку, може обмежувати поглиблення ключових компетенцій кластеру.

Отже, умовою ефективною трансформації (винаходи – інновації – конкурентні переваги) є розвиток неформальних стійких зв'язків між учасниками кластеру. Кластерні стратегії можна застосовувати для реалізації інноваційної моделі розвитку території.

Соціокультурний та економічний розвиток регіону, заснований на підтримці кластерів, припускає спільні зусилля представників бізнесу, науки, освіти, регіональної та галузевих влад. Формування перспективних

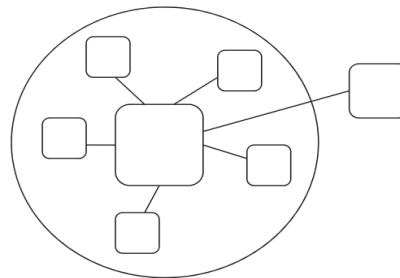

Рис. 4. Структурна схема інституційного кластеру

туристичних кластерів, планування їх створення є основою сталого розвитку туризму в регіонах. А ефективність процесу розвитку туристичного кластеру залежить від науково-організаційних, економічних, культурно-історичних передумов у регіоні. Вражаючи приклади ефективності функціонування кластерів у туристичній індустрії у світі свідчать про перспективність використання такої моделі для об'єднання підприємницьких

структур, що функціонують на території одного регіону та зв'язаних однією метою.

З наведеного вище можна зробити наступні висновки. Використання кластерного підходу в туристичній діяльності спрямовано на формування сприятливих умов для розвитку підприємництва у сфері туризму та гостинності, посилення позицій учасників кластера та забезпечення стійкості їх професійної діяльності, збільшення конкурентоспроможності туристичній сфері регіону в рамках внутрішнього й в'їзного туризму, створення і просування послуг соціального туризму. Кластерний підхід припускає неформальне добровільне об'єднання підприємств і організацій, що функціонують на певній території, основним завданням якого є оптимальне використання наявного економічного потенціалу регіону й галузі.

На рішення цього завдання у регіонах повинні бути спрямовані зусилля не тільки виробничо-фінансового сектора, а також можливості наукових і навчальних організацій, потенціал яких використовується сьогодні для розвитку туристичної галузі в недостатньому обсязі. Пошук ефективних способів організації та управління в туристичній галузі повинен бути спрямований на підвищення ефективності використання наявного потенціалу, оптимізацію використання матеріальних і нематеріальних ресурсів регіону, підвищення

ефективності туристичної індустрії та зростання її конкурентоспроможності на внутрішньому й зовнішніх ринках.

В подальшому передбачається дослідження механізму створення туристичного кластеру та визначення основ взаємодії всіх його учасників з метою підвищення їх рівня конкурентоспроможності та зростання рівня використання туристичного потенціалу регіону.

Список використаних джерел

1. Брувер А., Руденко Н., Грищенко С. Стратегічне планування місцевого розвитку: розробка та впровадження проєктів: навч. посібник. – К.: Європейська комісія, 2006. – 168 с.
2. Портер М. Конкуренція / пер. с англ. – М.: Вільямс, 2005. – 608 с.
3. Шаститко А. Е. Кластеры как форма пространственной организации экономической деятельности: теория вопроса и эмпирические наблюдения // Теория экономических исследований. – 2009. – №2.
4. Войнарченко М. П. Кластеры в институційній економіці: монографія. – Хмельницький: ХНУ; Тріада-М, 2011. – 502 с.
5. Соколенко С. І. Кластеры в глобальній економіці. – К.: Логос, 2004. – 848 с.
6. Андрущенко К. А., Стеченко Д. М. Наукові аспекти створення екотуристичних кластерів на Черкащині // Вісник ДІТБ. Серія: Економіка, організація і управління підприємствами (в туристичній сфері). – 2004. – №8. – С. 69-71.
7. Герасимчук З. В., Білик О. С. Еколого-економічні засади підвищення конкурентоспроможності регіону: монографія. – Луцьк: Вежа-Друк, 2014. – 284 с.
8. Гоблик В. В. Кластеры в туристично-рекреаційному комплексі Закарпаття: монографія. – Ужгород: Ліра, 2009. – 232 с.
9. Давидова О. Г. Туристичний кластер як фактор конкурентоспроможності регіонів України // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки. – 2011. – №6, Ч. 1. – С. 337-341.
10. Комліченко О. О., Ротань Н. В. Стратегічне управління регіональним розвитком туризму на основі кластерного підходу // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. – 2014. – Вип. 6, Ч. 3. – С. 110-112.
11. Офіційний сайт Державної служби статистики України. – 2017. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.org.ua>
12. Чигринець О. А. Кластерна модель підвищення конкурентоспроможності підприємства // Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Сер.: Економіка і управління. – 2013. – Вип. 23-24. – С. 366-373.
2. Porter, M. (2005). *Konkurentsya* [Competition] (Translated from English). Moscow: Williams. [in Russian].
3. Shastitko, A. E. (2009). *Klastery kak forma prostranstvennoy organizatsii ekonomicheskoy deyatel'nosti: teoriya voprosa i empiricheskiye nablyudeniya* [Clusters as a form of spatial organization of economic activity: the theory of the question and empirical observations]. *Teoriya ekonomicheskikh issledovaniy – Theory of Economic Research*, 2. [in Russian].
4. Voinarenko, M. P. (2011). *Klastery v instyutsiyniy ekonomitsi* [Clusters in the institutional economy]. Khmelnytsky: KhNU. [in Ukrainian].
5. Sokolenko, S. I. (2004). *Klastery v hlobal'niy ekonomitsi* [Clusters in the global economy]. Kyiv: Logos. [in Ukrainian].
6. Andryushchenko, K. A., & Stechenko, D. M. (2004). *Visnyk DITB. Seriya: Ekonomika, orhanizatsiya i upravlinnya pidpryyemstvamy (v turystychniy sferi) – DITB's Bulletin. Series: Economics, Organization and Management of Enterprises (in the Tourism Sector)*, 8, 69-71. [in Ukrainian].
7. Herasymchuk, Z. V., & Bilyk, O. S. (2014). *Ekoloho-ekonomichni zasady pidvyshchennya konkurentospromozhnosti rehionu* [Ecological-economic principles of increasing the competitiveness of the region]. Lutsk: Vezha-Druk. [in Ukrainian].
8. Hoblyk, V. V. (2009). *Klastery v turystychno-rekreatsiynomu kompleksi Zakarpattya* [Clusters in the tourist and recreation complex of Transcarpathia]. Uzhhorod: Lira. [in Ukrainian].
9. Davydova, O. H. (2011). *Turystychnyy klaster yak faktor konkurentospromozhnosti rehioniv Ukrayiny* [Tourist cluster as a factor of competitiveness of the regions of Ukraine]. In *Naukovyy visnyk Poltav's'koho universytetu ekonomiky i torhivli. Seriya: Ekonomichni nauky* [Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade. Series: Economics]: Vol. 6.1 (pp. 337-341). [in Ukrainian].
10. Komlichenko, O. O., & Rotan, N. V. (2014). *Stratehichne upravlinnya rehional'nym rozvytkom turizmu na osnovi klasternoho pidkhodu* [Strategic management of regional development of tourism on the basis of cluster approach]. In *Naukovyy visnyk Kherson's'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky* [Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Economics]: Vol. 6.3 (pp. 110-112). [in Ukrainian].
11. Official site of the State Statistics Service of Ukraine (2017). Retrieved from <http://www.ukrstat.org.ua> [in Ukrainian].
12. Chyhrynets, O. A. (2013). *Klasterna model' pidvyshchennya konkurentospromozhnosti pidpryyemstva* [Cluster model of increase of competitiveness of enterprise]. *Zbirnyk naukovykh prats' Derzhavnoho ekonomiko-tehnolohichnoho universytetu transportu. Seriya: Ekonomika i upravlinnya* [Collection of scientific works of State Economic-Technological University of Transport. Series: Economics and Management]: Vol. 23-24 (pp. 366-373). [in Ukrainian].

References

1. Bruver, A., Rudenko, N., & Hryshchenko, S. (2006). *Stratehichne planuvannya mistsevoho rozvytku: rozrobka ta vprovadzheniya proektiv* [Strategic planning of local development: development and implementation of projects] (Teaching manual). Kyiv: European Commission. [in Ukrainian].